

Delft University of Technology

Waarom Jeruzalem blijft!

Zijlstra, H

Publication date

2003

Document Version

Final published version

Published in

Monumenten

Citation (APA)

Zijlstra, H. (2003). Waarom Jeruzalem blijft! *Monumenten*, 24(11), 7-10.

Important note

To cite this publication, please use the final published version (if applicable). Please check the document version above.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download, forward or distribute the text or part of it, without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license such as Creative Commons.

Takedown policy

Please contact us and provide details if you believe this document breaches copyrights. We will remove access to the work immediately and investigate your claim.

MONUMENTEN

Monumenten is een uitgave van Top/Com i.s.m. de Stichting Monumenten

Redactie: Jacques Akerboom, Eric Kolen, Linda L. Koopmans, drs. Meindert Stokroos. M.m.v. ir. Eric Blok, dr. Pim Brinkman, Kees Geevers, Joop Hofmeijer, drs. Carla Rogge en Rienk Terpstra.

Redactieadres: Postbus 1, 5430 AA Cuijk
Internet: www.tijdschriftmonumenten.nl
E-mail: info@tijdschriftmonumenten.nl

Redactie-adviesraad: dr. P.W.F. Brinkman, H. van Essen, W. Groen, drs. M.H. Stafleu, dr. ir. C.S.T.J. Huijts, dr. J.C. Bierens de Haan, drs. A.G. Schulte.

Regiocorrespondenten:

Groningen: Corrie Boer, *Groningen Fryslân:* Dick Bloemhof, *Leeuwarden Drenthe:* Olaf Ryers en Saskia van Dijk, *Assen Overijssel:* J.T. Theunissen, *Zwolle Gelderland:* K. Boeder, *Ede Flevoland:* C. Leech, *Lelystad Utrecht:* G. van Baaren, *Austerlitz Noord-Holland:* J. van der Veen, *Purmerend Zuid-Holland:* ir. F. v. Aart, *Leidschendam,* ir. P. Drijver, *Den Haag Zeeland:* drs. B. Sens, *Middelburg N.-Brabant:* ir. N.L.M. Drijvers, *Oosterwijk Limburg:* C. Eggen, *Roermond Amsterdam:* M.Fritz, *Bussum.*

Administratie: Postbus 1, 5430 AA Cuijk, tel. 0485-312677, fax 0485-322944

Advertentiewerving: Retra Publiciteits-Service BV, Postbus 333, 2040 AH Zandvoort, tel. 023-5718480, fax 023-5716002, E-mail: tonny@retra.nl

Druk: Hassink Drukkers, Haaksbergen
Vormgeving en opmaak: Rieky van der Putten, Venray

Abonnementen: Jaarabonnement € 45,00, incl. BTW Losse nummers € 4,50, incl. BTW, excl. verzendkosten. Opgave abonnementen aan: Postbus 1, 5430 AA Cuijk. Abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Opzegging: schriftelijk twee maanden voor afloop van de abonnementsperiode. Monumenten verschijnt ten minste 10 x per jaar. Bedrijfsreportages en advertenties vallen niet onder de verantwoording van de redactie. Overname van artikelen of gedeelten daarvan is na toestemming van de redactie toegestaan met bronvermelding; gaarne toezending van 2 exemplaren aan de redactie van Monumenten. ISSN nr. 1382-5054

Foto voorpagina: H. Nicolaaskerk Helvoirt
Foto: Hans Wijnhoven

Monumenten november 2003

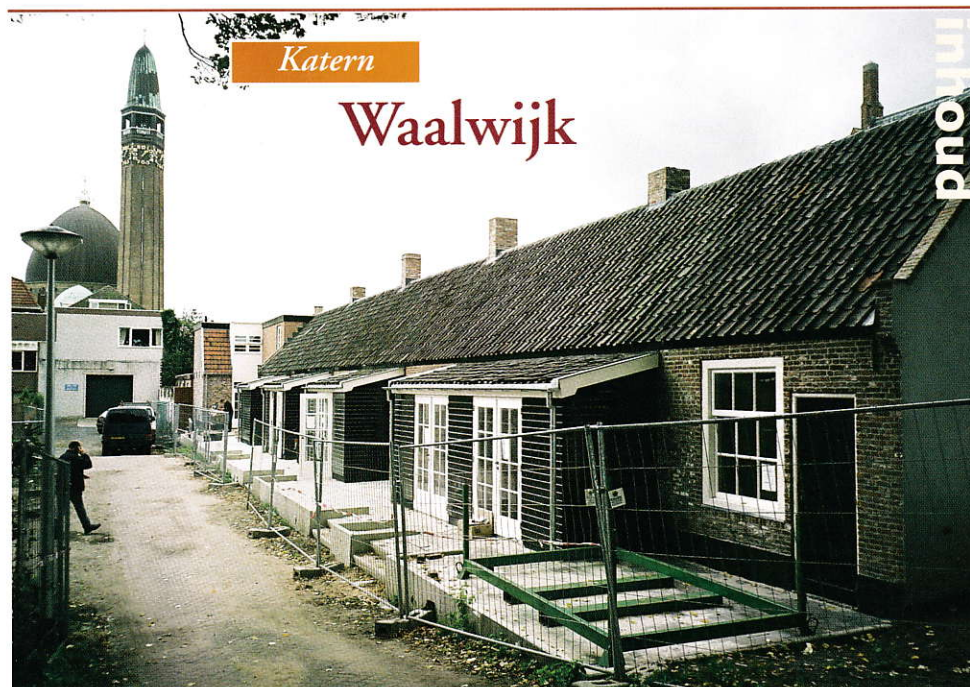
Het novemnummer van Monumenten bevat weer een gevarieerd aanbod aan artikelen over de monumentenzorg in Nederland.

Zo wordt onder meer de nieuwe federatie van grote monumentengemeenten aan u voorgesteld en is adjunct-directeur Jan van de Voorde van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg aan het woord in de rubriek "Voor het voetlicht".

Het behoud van de Amsterdamse wijk Jeruzalem wordt nader belicht, evenals de culturele planologie in de Duin en Bollenstreek en de restauratie van de unieke muur- en gewelfschilderingen in de Helvoirtse H. Nicolaaskerk.

In een apart katern wordt aandacht besteed aan de gemeente Waalwijk die dit jaar het feit viert van 700 jaar stadsrechten.

de redactie

inhoud

- 4 Schoon schilderwerk door Linda Koopmans
- 7 Waarom Jeruzalem blijft door ir. Hielkje Zijlstra
- 11 Geest en Grond door Francien van Westrenen
- 15 Voor het voetlicht: Jan van de Voorde
- 15 Nieuws.nl

Katern Waalwijk

- 16 Federatie grote monumentengemeenten: een nuttig netwerk door Eric Kolen
- 19 Boeken over monumenten
- 23 Reacties Cultuurtoerisme: lusten of lasten
- 23 Nieuws over monumenten

Waarom Jeruzalem blijft!

IR. HIELKJE ZIJLSTRA

De woonwijk Jeruzalem gelegen in Frankendaal, Watergraafsmeer Amsterdam, staat al enige tijd in de schijnwerpers. Sinds april 2000 zijn er geruchten dat deze wijk gesloopt zou moeten worden. De eerste protesten tegen de sloopplannen ontstonden vanuit de wijk zelf onder de naam: Jeruzalem blijft! In tweede instantie kwam de vakwereld pas in actie zoals: Monumentenzorg Amsterdam; beleidsmakers van welstandsnota's; architectuurhistorici; onderzoekers; architecten en stedenbouwers. Sindsdien is er een proces gaande dat al ruim drie jaar duurt en voordat er werkelijk wat gebeurt nog twee jaren in beslag zal nemen.

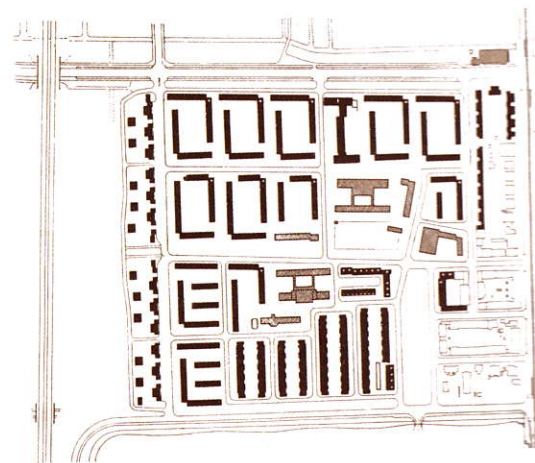
Woningen aan een hof in 1952, uit Forum 1952

Het resultaat hiervan is echter dat er een uniek stukje stedenbouw en architectuur in Nederland gehandhaafd blijven. Hierbij dienen de woningen zelf 'monumentwaardig' gerenoveerd te worden, waarbij de oorspronkelijke stedenbouwkundige architectonische uitgangspunten gerespecteerd worden. In dit artikel wordt een aantal van deze aspecten voor het voetlicht gehaald. Er zijn stedenbouwkundige studies gemaakt waarbij minimaal vijftig procent van Jeruzalem gehandhaafd blijft. Maar voor het buurtje Jeruzalem is volgens mij de enige juiste optie dat alle woningen gehandhaafd blijven. Deze mening deel ik met architect Bertus Mulder, van de Werkplaats voor Architectuur in Utrecht, die gevraagd is om een ontwerp te maken voor de 'monumentwaardige renovatie' van deze woningen in Jeruzalem.

De stedenbouwkundige context

Jeruzalem is een relatief klein deel van de wijk Frankendaal in de Watergraafsmeer te Amsterdam. Het ont-

werp voor deze wijk Frankendaal werd uitgewerkt binnen het 'Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam' uit 1935 van C. van Eesteren. De verkaveling uit 1939, een plan voor 360 eengezinswoningen, was een strokenverkaveling zoals bij voorbeeld in de wijk Bos en Lommer ten uitvoer was gebracht. Deze verkavelingsvorm was voor het Algemeen Uitbreidingsplan een principiële en vormde het uitgangspunt voor verdere verkavelingen. De vooroorlogse verkavelingen in de vorm van gesloten bouwblokken waren definitief van de baan. De stedenbouwkundige Jacoba Mulder werkte sinds 1930 voor de Afdeling Stadsontwikkeling van de Gemeente Amsterdam en in 1940, onder leiding van Cornelis van Eesteren, werkte zijn aan het plan voor Frankendaal.

De verkaveling 1949, uit Forum 1952

Hierbij ging zij op zoek naar een andere vorm van stedenbouw die weer iets van de vertrouwde beslotenheid van de gesloten bouwblokken in zich had. Hierbij werd de strokenbouw via haakvormen naar een hovenstructuur getransformeerd. De 'open bebouwing' stond voorop en de discussie werd gevoerd of de hovenverkaveling evenveel woningen kon opleveren als een strokenverkaveling. Door op een economische manier met openbaar groen om te gaan konden de kosten van de bestrating worden beperkt en bereikte men het aantal

Jeruzalem anno 2003

open en gesloten delen konden bevinden. Een maand na de eerste schetsen werd het duplex principe geïntroduceerd in de plattegronden. De mogelijkheid van twee gescheiden entrees werd ingevoegd en de badkamers, keukens, was- en droogruimten en toiletten werden logischer boven elkaar geplaatst zodat deze functies na verloop van tijd eenvoudig gewisseld konden worden.

Op 11 mei 1949 werd het plan voor het eerst uitgetekend met een betonnen draagconstructie ter plaatse van de vloeren en het dak door gebruik te maken van betonnen balkjes. Men overspande de

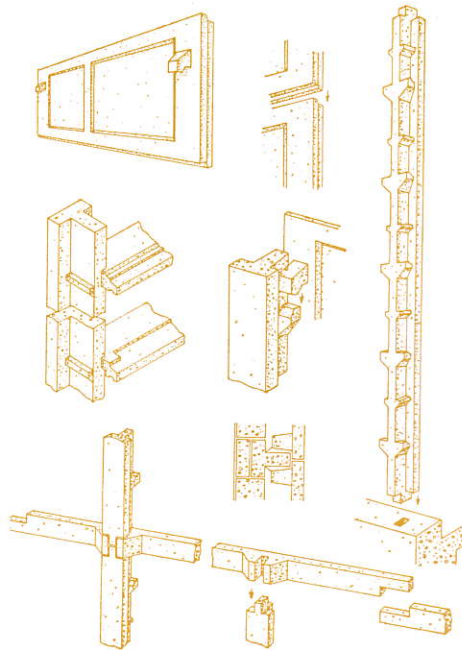
De achtergevels, die door de verkavelingsvorm ook aan de straat kunnen liggen, uit Gemeente Archief Amsterdam 1950

De voorgevel in 1951, uit Gemeente Archief Amsterdam

ruimten in één keer van bouwmuur naar bouwmuur, waardoor er in de plattegronden, door het ontbreken van de kolommen van de portalen, meer vrijheden mogelijk waren. In de voorgevels, die tot dan toe ook nog steeds als volledige puien waren getekend, verschenen grotere gesloten vlakken die in afmeting afgestemd waren op de betonnen gevelplaten. Hierbij werd een dubbelwandig systeem getekend met een luchtspouw. Het dak werd eenzijdig licht hellend, oplopend naar de achtergevel, uitgewerkt. Boven de balkons ontstond zo een royale luifel met

een opstaand randje in beton die detaillering geheel overeenkwam met de rand van het daaronder liggende balkon. De achtergevels behielden de twee verdieping hoge puien, waarbij de schoorstenen 'op' het terras en het balkon bleven staan om nog duidelijker als woning-scheidende elementen in de achtergevels aanwezig te zijn. De deur van de begane grond woning kon toegang bieden aan de inpandige berging op het moment dat woningen samengevoegd zouden worden. Alleen de voordeur naar de eerste verdieping, die ook entree zou blijven na samenvoegen, kreeg een luifeltje en ook

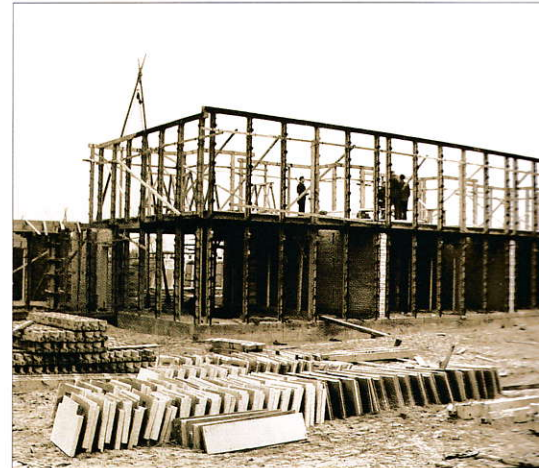
Het bouwsysteem, uit La Technique des Travaux 1952

het glasoppervlak in de definitieve entreedeur was dubbel zo groot als het glas in de eigenlijke bergingsdeur.

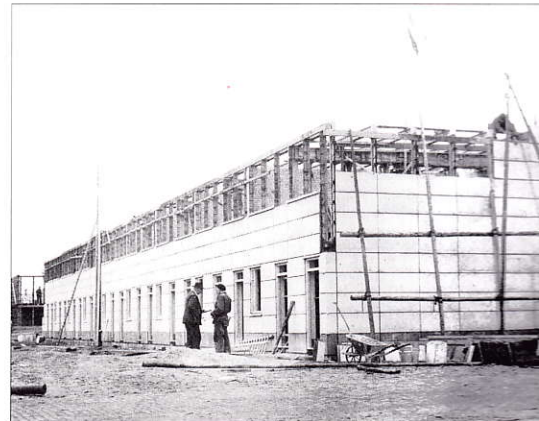
Het materiaalgebruik

'Het voor de Amsterdammers ongewone van de blanke witte betonbouw stemde het dorp in de volksmond tot "Jeruzalem"! De tramconductor zal hier ongetwijfeld eerder op reageren dan op de aanduiding "Frankendaal"! Aldus Jacoba Mulder in 1952. De voor-, achter- en kopgevels werden dan ook gemaakt van licht gekleurde 'schone' betonplaatjes die werden opgehangen aan kolommetjes van gewapend beton. De gevelindeling was nauwkeurig afgestemd op de maatvoering van deze betonnen plaatjes. De woningscheidende muren werden in metselwerk getekend en verdikten zich

aan de achterzijde tot de karakteristieke schoorstenen die zorg droegen voor de stabiliteit van het bouwblok. De schoorstenen staken bovendien fors door de dakrand heen en gaven op die wijze een prachtige ritmering aan de achtergevels en zorgden voor privacy op terras en balkon. In de voorgevels werden houten kozijnen geplaatst. Aan de achterzijde, de woonkamer, plaatste men enorme puien, eveneens van hout, die over twee verdiepingen door liepen. De puien waren op halve hoogte van een borstwering voorzien vervaardigd van ondoorzichtig draadglas. Het lukte de architecten om

Jeruzalem in aanbouw in 1950, uit Gemeente Archief Amsterdam

een totale verschillende expressie aan te brengen tussen de voor- en achtergevels. Omdat de voor en achterzijde altijd aan één hof waren gelegen versterkte dit het afwisselende architectonische beeld.

Het bouwsysteem

Van het bouwsysteem dat is toegepast bij de woningen van 'Jeruzalem' is niet veel bekend. Gelukkig is er een aantal foto's van de uitvoering er van aanwezig in het Gemeente Archief van Amsterdam. De

Jeruzalem anno 2003

Binnenhoek blok

Binnenhoek hof

stapelwijze van betonplaatjes aan de betonnen T - profielen, de staanders, is op de foto's goed te zien. De Nederlandse architect W. Th. ten Bosch bewerkte een Belgisch systeem en noemde het: 'Dotremont - Ten Bosch'. De enige duidelijke afbeelding van het principe van het door hem ontwikkelde bouwsysteem is afkomstig uit het tijdschrift La Technique des Travaux uit 1952. Direct na de Tweede Wereldoorlog werden in Nederland vele verschillende methodes geïntroduceerd betreffende systeembouw. Deze nieuwe bouwmethode, gebaseerd op industrieel vervaardigde elementen, werd door de Nederlandse regering gezien als dé oplossing voor de woningnood en toepassing ervan leverde subsidie op voor de uitgevoerde partijen. Omdat dit al snel tot wildgroei leidde werden na 1949, na advies van de Stichting Ratiobouw, nog slechts zeventien systemen gesubsidieerd. Hierdoor verdwenen vooral de systemen van de markt die tot dan toe voor relatief kleine aantallen woningen waren toegepast. Het Dotremont - Ten Bosch systeem overleefde deze beslissing niet en

verdween na 1949 van de markt. De voornaamste constructieve onderdelen van het gekozen systeem werd gevormd door de betonbalken voor de verdiepingvloer en het dak met een I-vormige doorsnede en door de betonnen staanders, kolommetjes, in de gevels met een T-vormige doorsnede. De vloer van de begane grond werd gevormd door een betonnen plaat, waarvan het deel onder de woonkamer iets verdiept kwam te liggen ten behoeve van een houten vloer op regels. De licht hellende daken werden gemaakt van Bimsbeton kanaalplaten op betonnen liggers en de verdiepingvloer

Binnentuin

Hoek met woning

ren bestonden eveneens uit deze betonnen liggers maar hier overheen werd vervolgens weer een houten dekvloer op regels aangebracht. De keuze voor de vloerliggers van beton was essentieel voor de eerder genoemde vrije overspanning van zes meter dertig, voor die tijd een technisch innovatieve oplossing.

De toekomst

Op een aantal punten werd er door de drie woningbouwcorporaties die de woningen van Jeruzalem in eigendom hebben 'onderhoud' gepleegd. Opmerkelijk is dat in de plannen die nu door Bertus Mulder gemaakt zijn juist deze wijzigingen, zoals met baksteen en hout beklede kopgevels, trespas dakranden en kunststof puien in de achtergevels, als eerste weer worden ontmanteld. De noodzakelijke ingrepen aan de woningen worden volgens de nieuwe plannen gedaan op basis van de oorspronkelijke uitgangspunten voor het architectonische en bouwtechnische ontwerp. Hierbij worden verschillende woningtypes geïntroduceerd die variëren van de bestaande boven- en benedenwoningen tot samengevoegde woningen in horizontale of verticale zin. In de woningen zelf worden nieuwe voorzieningen geplaatst voor sanitair, keukens en verwarming en bouwtechnisch worden er verbeteringen aangebracht ten aanzien van de geluids en thermische isolatie. Belangrijk daarbij is dat het oorspronkelijke bouwsysteem de mogelijkheid biedt om van binnenuit nieuwe, geïsoleerde, binnenspouwbladen aan te brengen. Het oorspronkelijke beeld gebaseerd op schone betonplaatjes, subtiele dakranden en een eenvoudige houten kozijndetaillering wordt in ere hersteld. Er ligt een zorgvuldig uitgewerkt plan van de Werkplaats voor Architectuur dat Jeruzalem de mogelijkheid geeft in oude luister hersteld te worden en technisch een nieuwe toekomst tegemoet te gaan. ■